

NANIEKE VAN DEN BERG-KOOIJMAN

TROTSEER DAN

EEN KRAAI

Universiteit
Leiden
The Netherlands

FACULTEIT DER GEESTESWETENSCHAPPEN
MIDDEN-OOSTENSTUDIES

BACHELORSCHRIJFT

Trotser dan een Kraai

Dierensprekwoorden in al-Damīrī's Ḥayāt al-Ḥayawān

Door:
Nanieke van den Berg-Kooijman
s0986801

Ingediend op:
30 juni 2019
Aantal woorden: 11.869

ℒ_AT_EX

Inhoudsopgave

Introductie	5
De huidige stand van het onderzoek	6
Methodiek	8
1 Literaire contextualisering	10
2 Van spreekwoorden tot ideeën over dieren	12
Spreekwoorden als culturele productie	12
Dieren in spreekwoorden	12
3 Dierenkarakters	14
De adder	15
De kraai	19
De leeuw	23
De hond	26
Conclusie	29
Abstract (خلاصة)	30
Bibliografie	32

Introductie

اتما كانت العرب أكثر أمثالها مضروبة بالبهائم فلا يكادون يذمون
ولا يمدحون إلا بذلك لأنهم جعلوا مساكنهم بين السباع¹

Het bovenstaande citaat komt uit *Kitāb Ḥayāt al-Ḥayawān*, een 14^e eeuws zoölogisch lexicon uit Egypte, geschreven door theoloog Kamāl al-Dīn Muḥammad Ibn-Mūsā al-Damīrī (gest. 1405 AD). Het werk, waarvan de titel ‘het boek over het leven van de dieren’ betekent, is het eerste systematische werk op het gebied van Arabische zoölogie.² Het werk vormt een verzameling van kennis over uiteenlopende zaken (soms ogenschijnlijk ongerelateerd aan dieren), waaronder onderwerpen uit de theologie, geneeskunde en geschiedenis.³ Al-Damīrī’s werk, opgedeeld in twee volumes met maar liefst 1069 artikelen,⁴ is derhalve een interessant onderzoeksobject binnen de Arabische literatuur en cultuurgeschiedenis.

Een studie naar *Ḥayāt al-Ḥayawān* is te meer op zijn plaats vanwege de populariteit van het boek, blijkend uit de verschillende edities die in de loop der tijd zijn verschenen en bewaard zijn gebleven. Het werk bestaat uit drie verschillende versies: *al-kubrā*, *al-wuṣṭā* en *al-ṣuḡhrā*, waarvan meerdere handschriften nog (gedeeltelijk) aanwezig zijn in onder andere Berlijn, Wenen en Parijs.⁵ Een prachtig handschrift uit 1684 (zie figuur 1 op pagina 14 van deze scriptie), wordt bewaard in de Nationale Bibliotheek van Qatar. Tevens is deze editie volledig gedigitaliseerd en beschikbaar gemaakt door World Digital Library.⁶ In 1858 werd al-Damīrī’s boek voor het eerst in gedrukte vorm gepubliceerd in Caïro, waarna in 1867 een herdruk verscheen.⁷ In 1868 werd een rijk geïllustreerde Iraanse versie van *Ḥayāt al-Ḥayawān* uitgegeven.⁸ Vervolgens zijn er nog zeven herdrukken verschenen.⁹ De uitgave van 1912 vormt de basis van dit onderzoek, en is evenals de editie uit 1867 aanwezig in de universiteitsbibliotheek van Leiden. Daarnaast zijn verschillende vertalingen van *Ḥayāt al-Ḥayawān* gepubliceerd, zoals de Engelse vertaling door Atmaram Jayakar.¹⁰

1. Kamāl al-Dīn Muḥammad Ibn-Mūsā al-Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā*, ed. Al-sādah (al-Qāhira, 1912), 1:14. “De Arabieren relateren de meeste van hun spreekwoorden aan dieren, ze kunnen amper hun afkeuring of bewondering tonen zonder dat te doen. Want hun huizen zijn gebouwd tussen de roofdieren”.

2. Joseph de Somogyi, “Ad-Damīrī’s Ḥayāt al-ḥayawān: An Arabic Zoological Lexicon”, *Osiris* 9 (1950): 35.

3. Joseph de Somogyi, “A History of the Caliphate in the Ḥayāt al-ḥayawān of Ad-Damīrī”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 8, nummer 1 (1935): 143.

4. L. Kopf, “al-Damīrī”, in *Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis, Ch. Pellat en J. Schacht, deel 2 (Leiden: Brill, 1960), 108.

5. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: Brill, 1949), 2:172.

6. Kamāl al-Dīn Muḥammad Ibn-Mūsā al-Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā* (World Digital Library, 1684), <https://www.wdl.org/en/item/9541/>.

7. Kamāl al-Dīn Muḥammad Ibn-Mūsā al-Damīrī, *Ad-Damīrī’s Ḥayāt al-Ḥayawān: A Zoological Lexicon*, vert. Atmaram S.G. Jayakar (Londen: Luzac & Co, 1906), 1:xxi.

8. Ulrich Marzolph, “Marginal Miniatures: The Tehran Edition of al-Damīrī’s Ḥayāt al-ḥayawān (1285/1868)”, in *Historical Aspects of Printing and Publishing in Languages of the Middle East*, ed. Geoffrey Roper (Leiden: Brill, 2013), 153-154.

9. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, 2:172.

10. Damīrī, *A Zoological Lexicon*.

Uit de grote hoeveelheid onderwerpen die in *Ḥayāt al-Ḥayawān* aan bod komen, zijn de dierenwoordjes gekozen als de focus van deze studie. Om in beeld te brengen hoe er over een aantal geselecteerde dieren werd gedacht in de tijd van al-Damīrī, wordt specifiek gekeken naar de karakteristieke eigenschappen die aan de dieren zijn toegeschreven. Ook wordt een vergelijking gemaakt met dezelfde dieren in middeleeuwse Latijnse spreekwoorden. De verschillen in beeldvorming zullen aan de hand van literatuuronderzoek nader geduid worden. Om het onderzoek voldoende af te bakenen, zal hierbij de focus liggen op de middeleeuwse Arabische cultuur-historische context. Er zal geen aandacht worden besteed aan primaire Europese bronnen.

De plaats van deze studie binnen het wetenschappelijke debat

Eerdere onderzoeken die ofwel betrekking hebben op het werk van al-Damīrī, ofwel op Arabische spreekwoorden en vergelijkende paremiologie in bredere zin, vormen de basis voor deze studie. Een auteur die het werk van al-Damīrī uitvoerig heeft bestudeerd, is Joseph de Somogyi. Op zijn naam staan verschillende publicaties over *Ḥayāt al-Ḥayawān*, die voornamelijk beschrijvend van aard zijn. In zijn publicaties is onder andere aandacht besteed aan de thema's *droomduiding*,¹¹ *geneeskunde*¹² en *magie*.¹³ Daarnaast zijn verschillende kritische vertalingen van al-Damīrī's werk uitgebracht. Kimberley McNeil vertaalde voor haar proefschrift¹⁴ het lemma over paarden, waarin zij zich tevens richt op de structuur van de tekst, en de auteurs en bronnen die door al-Damīrī worden genoemd. Hoewel McNeil aangeeft dat haar vertaling inzicht geeft in de positie van het paard in de moslingemeenschap,¹⁵ komt ze hier niet op terug in de conclusie. Het is aan de lezer om de vertaling te gebruiken bij het vormen van ideeën over de 14^e eeuwse Arabische wereld. Elizabeth Sharpe's onderzoek naar al-Damīrī's tekst over de *jinn*,¹⁶ adresseert al-Damīrī's bronnen in de context van de Mamlukse periode, en de religieuze en sociale relevantie van de *jinn*. De spreekwoorden die in *Ḥayāt al-Ḥayawān* voorkomen, zijn door Ṣalāḥ Ḥassūn Jabbār verzameld en gepubliceerd in 2007.¹⁷ Hij onderschrijft de waarde van al-Damīrī's werk als populair efgoed, en als een van de belangrijkste bronnen op het gebied van spreekwoorden.¹⁸

In de academische wereld is veelvuldig aandacht besteed aan Arabische spreekwoorden en vergelijkende paremiologie. Een meertalige spreekwoordenverzameling gericht op dieren werd samengesteld door Wolfgang Mieder,¹⁹ een deskundige op het gebied van spreekwoorden. Hierin zijn verschillende talen opgenomen waaronder enkele Arabische dialecten zoals Libisch, Libanees en

11. Joseph de Somogyi, "The Interpretation of Dreams in ad-Damīrī's Ḥayāt Al-ḥayawān", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 72, nummer 1 (1940): 1–20.

12. Joseph de Somogyi, "Medicine in ad-Damīrī's Ḥayāt Al-ḥayawān", *Journal of Semitic Studies* 2, nummer 1 (1957): 62–91.

13. Joseph de Somogyi, "Magic in ad-Damīrī's Ḥayāt Al-ḥayawān", *Journal of Semitic Studies* 3, nummer 3 (1958): 265–287.

14. Kimberley Carole McNeil, "A Critical Translation of the Article on the Horse from al-Damīrī's Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā" (proefschrift, University of Arizona, 1983).

15. Ibidem, vi.

16. Elizabeth Marie Sharpe, "Into the Realm of Smokeless Fire: (Qur'ān 55:14): A Critical Translation of al-Damīrī's Article on the *Jinn* from *Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā*" (proefschrift, University of Arizona, 1992).

17. Ṣalāḥ Ḥassūn Jabbār, "Al-Amthāl fi Kitāb Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā li-'l-Damīrī", *Majallat al-Qādisiyya fi al-ādāb wa-'l-'ulūm al-tarbawīya* 3-4, nummer 1 (2007): 129–149.

18. Ibidem, 130-1.

19. Wolfgang Mieder, *Howl like a Wolf: Animal Proverbs* (Shelburne: The New England Press, 1993).

Marokkaans. Khalayili bracht in 1994 een encyclopedie²⁰ uit van Engelse spreekwoorden en hun Arabische, Latijnse en Franse equivalenten, inclusief betekenis, letterlijke vertaling en herkomst. Het is een verzamelwerk van 502 spreekwoorden uit de 16^e tot de 20^e eeuw. Terwijl de werken van de twee voorgaande auteurs voornamelijk transculturele dataverzamelingen betreffen, brengt de auteur Riad Aziz Kassis verdieping aan met zijn grootschalig vergelijkend onderzoek naar Arabische en Hebreeuwse spreekwoorden.²¹ In zijn boek uit 1999 staat de invloed van Hebreeuwse proverbiale wijsheden op Arabische spreekwoorden centraal.²² De auteur probeert met het werk “een bijdrage aan een nieuw tijdperk van vergelijkende studies op het gebied van spreekwoorden”²³ te leveren, en doet dit aan de hand van de thema’s *koningschap, rijkdom en armoede*, en *spreken en zwijgen*. Een waardevol element van het werk is de literaire context die verschaft wordt rondom de spreekwoorden die aan bod komen. Krikmann’s vergelijkende studie uit 2009 geeft een overzicht van spreekwoorden over dieren uit verschillende talen.²⁴ Met name dankzij de omvang van zijn verzameling en de manier waarop Krikmann spreekwoorden categoriseert, vormt zijn publicatie een goed beginpunt voor deze studie (zie *Methodiek*). Tussen 1997 en 2011 zijn verschillende paremiologische publicaties verschenen die het doel hadden culturele waarden en ideeën van sprekers van verschillende talen te identificeren.²⁵ Een van de recentste onderzoeken, verricht door Marwa Essam en Eldin Fahmi,²⁶ bespreekt de culturele identiteit die in enkele moderne Arabische spreekwoorden naar voren komt.

Uit het voorgaande overzicht blijkt al dat al-Damīrī’s vooraanstaande werk *Ḥayāt al-Ḥayawān* slechts ten dele is bestudeerd. Aangezien verschillende studies de cultuur-historische waarde van spreekwoorden onderschrijven, is een verdiepend onderzoek naar de door al-Damīrī verzamelde Arabische spreekwoorden een waardevolle uitbreiding van de huidige kennis. Het onderzoek zal de beeldvorming rond een aantal specifieke dieren in kaart brengen aan de hand van al-Damīrī’s werk. Daarnaast is het onderzoek een aanvulling op de bestaande paremiologische vergelijkingsstudies doordat een vergelijking wordt gemaakt met middeleeuwse Europese spreekwoorden. De volgende vraag zal met dit onderzoek beantwoord worden:

‘Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen karakters van dieren in spreekwoorden uit al-Damīrī’s *Ḥayāt al-Ḥayawān* en die in middeleeuwse Europese spreekwoorden, en in hoeverre komen deze overeen met wat er in overige Arabische literatuur over dieren geschreven wordt?’

20. Kamāl Khalāyilī, *A Gem Dictionary of Comparative Proverbs: English-Arabic-French-Latin* (Beiroet: Libraire du Liban, 1994).

21. Riad Aziz Kassis, *The Book of Proverbs and Arabic Proverbial Works* (Leiden: Brill, 1999).

22. Ibidem, 25.

23. Ibidem, 3.

24. Arvo Krikmann, “Proverbs on Animal Identity: Typological Memoirs”, in *Proverb Semantics: Studies in Structure, Logic, and Metaphor (Supplement Series of Proverbium)*, deel 29 (Burlington: Universtiy of Vermont, 2009).

25. Roumyana Petrova, “Contrastive Study of Proverbs”, hoofdstuk 11 in *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, ed. Anna Borowska, Darko Matovac en Aderemi Raji-Oyelade (Warschau: De Gruyter Open Ltd, 2014), 254.

26. Marwa Essam en Eldin Fahmi, “A Cross-Cultural Study of Some Selected Arabic Proverbs and Their English Translation Equivalents: A Contrastive Approach”, *International Journal of Comparative Literature and Translation Studies* 4, nummer 2 (2016): 51–57.

Methodiek

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, wordt in *Hoofdstuk 1* allereerst een beschrijving gegeven van de Arabische literaire context waarbinnen *Ḥayāt al-Ḥayawān* geschreven is. Hierbij zal al-Damīrī's werk als geheel aan bod komen, en de Arabische spreekwoordentraditie in het bijzonder. In *Hoofdstuk 2* wordt vervolgens uiteengezet op welke wijze spreekwoorden een licht kunnen werpen op de ideeën van mensen over dieren.

Hoofdstuk 3 bevat drie verschillende onderdelen. Ten eerste wordt een analyse gemaakt van de karakters van dieren in al-Damīrī's spreekwoorden, waarbij de volgende vraag centraal staat: 'Welke ideeën over een groep specifieke dieren bestaan er in de tijd van al-Damīrī?' Vanwege de beperkte omvang van deze studie is het noodzakelijk om een selectie te maken uit de honderden dieren die in *Ḥayāt al-Ḥayawān* beschreven worden. Ondanks dat het voor de hand lijkt te liggen om daarbij bijvoorbeeld de Koran te gebruiken als peiler voor de populariteit van dieren binnen de Arabische taal, is het voor deze studie juist van belang dat er zowel Arabische als Latijnse spreekwoorden aanwezig zijn waarin de specifieke dieren voorkomen. Daarom is gekozen voor een selectie uit Krikmann's top 25 meestvoorkomende diersoorten in zijn verzameling van bijna 40.000 teksten uit de tradities van zo'n 60 verschillende etnische groepen.²⁷

Ten tweede wordt in *Hoofdstuk 3* een vergelijkbare analyse gemaakt voor Europese spreekwoorden over dezelfde dieren. De Europese spreekwoorden zijn voornamelijk afkomstig uit drie vooraanstaande collecties. Twee ervan worden door Wolfgang Mieder als 'monumentaal' beschouwd,²⁸ namelijk de meertalige verzamelingen van Emanuel Strauss²⁹ en Gyula Paczolay.³⁰ Het derde werk, samengesteld door Hans Walther,³¹ is een collectie van Latijnse spreekwoorden uit de Middeleeuwen. Vervolgens zullen de spreekwoorden uit beide talen met elkaar vergeleken worden. Er zijn verschillende methodes die hiervoor gebruikt kunnen worden.³² Zo kunnen spreekwoorden geïdentificeerd en vergeleken worden op basis van syntactische structuur, letterlijke bewoording of betekenis. Dankzij de invloed van het structuralisme op linguïstiek en paremiologie, zijn vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw meer kwaliteiten aan dit classificatiesysteem toegevoegd. Vergelijkend onderzoek werd vanaf dat moment ook gedaan op basis van specifieke thema's (zoals in het onderzoek van Kassis), beeldvorming, morele waarden en algemene concepten.³³ Binnen dit scriptieonderzoek zal de beeldvorming rondom dieren het vergelijkende component zijn. Hierbij komen zowel equivalente (qua betekenis) als niet equivalente spreekwoorden aan bod. Aangezien het vaststellen van equivalentie tussen spreekwoorden uit verschillende talen een studie op zich is, zijn op dit vlak onder andere de volgende bronnen geraadpleegd: de eerder genoemde verzamelwerken

27. Krikmann, "Proverbs on Animal Identity", 211-2.

28. Wolfgang Mieder, "Origin of Proverbs", hoofdstuk 2 in *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, ed. Anna Borowska, Darko Matovac en Aderemi Raji-Oyelade (Warschau: De Gruyter Open Ltd, 2014), 33, <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/449649>.

29. Emanuel Strauss, *Dictionary of European Proverbs* (Londen: Routledge, 1994).

30. Gyula Paczolay, *European Proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese* (Hobart: De Proverbio, 2002).

31. Hans Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi; Lateinische Sprichwörter und Sentenzen Des Mittelalters in Alphabetischer Anordnung* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963).

32. Petrova, "Contrastive Study of Proverbs".

33. Ibidem, 248-50.

van Paczolay³⁴ en Strauss,³⁵ en de online spreekwoordendatabase van Matti Kuusi.³⁶ Aangezien de spreekwoorden van al-Damīrī in de standaardtaal geschreven zijn, zullen ook slechts Latijnse versies van Europese spreekwoorden worden meegenomen in het onderzoek. Dit om de vergelijkbaarheid tussen middeleeuwse spreekwoorden uit verschillende regio's te maximaliseren. Susan Deskis liep tijdens haar onderzoek naar middeleeuwse spreekwoorden al aan tegen het probleem dat middeleeuwse spreekwoorden slechts in de geschreven taal toegankelijk zijn voor onderzoekers, terwijl spreekwoorden bij uitstek oraal en in lokale spreektaal gecommuniceerd worden.³⁷ Dit probleem is inherent aan historisch onderzoek. Belangrijk om te beseffen is dat uitingen in standaardtalen een beeld geven van de algemene ideeën binnen de Arabische en Europese culturen en geen lokale verschillen identificeren. Omwille van de begrijpelijkheid van deze scriptie, zullen wel Nederlandse of Engelse equivalenten of vertalingen van de Latijnse spreekwoorden gegeven worden. Wanneer het een letterlijke vertaling betreft, wordt de afkorting *v.* gebruikt. Gaat het om een equivalent spreekwoord, dan wordt dit aangegeven met *eq.*

Ten derde worden de bevindingen uit dit hoofdstuk verder gecontextualiseerd aan de hand van overige Arabische bronnen. De volgende vragen worden gesteld: 'Wat wordt er binnen de Arabische literaire traditie over de dieren geschreven? Komt dit overeen met wat de spreekwoorden van al-Damīrī laten zien?'

Tot slot zijn de bevindingen en conclusies van het onderzoek te lezen in het laatste hoofdstuk.

34. Paczolay, *European Proverbs*.

35. Strauss, *European Proverbs*.

36. Outi Lauhakangas, redacteur, *The Matti Kuusi International Database of Proverbs*, bezocht op 24 mei 2018, <http://lauhakan.home.cern.ch/lauhakan/int/cerpint.html>.

37. Susan E. Deskis, *Beowulf and the Medieval Proverb Tradition* (Temple: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1996), 139.

1 Literaire contextualisering

In dit hoofdstuk komen drie elementen aan bod die inzicht geven in de context waarin *Ḥayāt al-Ḥayawān* geschreven is: dieren in de Arabische literatuur, de islamitische encyclopedische traditie, en de Arabische spreekwoordentraditie.

Dieren komen veelvuldig voor in Arabische literatuur, met name in relatie tot de mens.³⁸ In de Koran worden dieren beschreven als een creatie van God ten behoeve van de mens. Zo voorzien ze de mens van voedsel, vervoeren ze goederen, etc. Een deel van de ruim tweehonderd passages over dieren is gewijd aan regels rondom het bejagen, slachten, consumeren en houden van dieren. Weinig tot geen aandacht wordt besteed aan hun natuurlijke leefwijzen.³⁹ Ook in andere soorten Arabische literatuur zijn dieren te vinden, zoals bijvoorbeeld poëzie, fabels, historische verhalen en encyclopedieën.⁴⁰ Al-Damīrī's werk is een van de drie omvangrijkste klassieke Arabische werken over dieren. Twee auteurs die al-Damīrī voorgingen waren al-Jāhiz (gest. 868-869) met zijn boek *Kitāb al-ḥayawān* (v. 'Het boek der dieren'), en al-Marwazī (gest. na 1120), schrijver van *Kitāb ṭabā'i' al-ḥayawān* (v. 'Het boek over de naturen van dieren').⁴¹ Terwijl het werk van al-Jāhiz een verzameling van Gods creaties betreft en focust op de betekenis van diernamen, is al-Damīrī's *Ḥayāt al-Ḥayawān* de eerste systematische verzameling van zoölogische kennis uit zijn tijd.⁴² De lemma's zijn alfabetisch geordend en bevatten steeds terugkerende subsecties over bijvoorbeeld de uiterlijkheden en gewoontes van het betreffende dier (*fāida*), voorschriften rondom het houden en/of nuttigen ervan (*al-Ḥukm*), eventuele spreekwoorden waarin het dier voorkomt (*Amthāl*) en de betekenis van zijn verschijning in een droom (*Tabīr*).

Hoewel al-Damīrī's werk ook wel een zoölogische encyclopedie wordt genoemd, heeft *Ḥayāt al-Ḥayawān* weinig te maken met een hedendaagse encyclopedie. De term, inclusief de Arabische vertaling(en) ervan, zijn moderne labels die met terugwerkende kracht op klassieke teksten als die van al-Damīrī zijn geplakt. Het verzamelen en categoriseren van kennis was echter wel een bekend concept binnen de middeleeuwse Arabische literatuur. Gedurende de bloeiperiode van de zogenaamde *encyclopedische traditie*, die plaatsvond tijdens de heerschappij van de Mamlukken in Egypte en Syrië (1250-1517), werden omvangrijke verzamelingen samengesteld door middel van het opsporen, selecteren en hergroeperen van bestaande kennis uit gezaghebbende bronnen rondom een thema of disciplinair vakgebied.⁴³ Onder deze gezaghebbende bronnen vielen ook religieuze teksten zoals de Koran en de Ḥadīth. Als moslim beschouwde al-Damīrī God als de ultieme autoriteit.⁴⁴ *Ḥayāt al-Ḥayawān* is een representatief voorbeeld van een literair werk binnen deze

38. Herbert Eisenstein, "Animals", in *Encyclopaedia of Islam Three*, ed. Kate Fleet en andere, deel 3 (Leiden: Brill, 2014), 26.

39. Herbert Eisenstein, "Animal Life", in *Encyclopaedia of the Qur'ān*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden: Brill, 2001), 1:93, 96, 101.

40. Herbert Eisenstein, *Einführung in die arabische Zoographie: das tierkundliche Wissen in der arabisch-islamischen Literatur* (Berlijn: Dietrich Reimer Verlag, 1990), 5, 22, 40, 69.

41. Eisenstein, "Animals", 26-7.

42. Somogyi, "An Arabic Zoological Lexicon", 35.

43. Elias Ibrahim Muhanna, "Encyclopaedism in the Mamluk Period: The Composition of Shihāb al-Dīn al-Nuwayrī's (d. 1333) 'Nihāyat al-Arab fī Funūn al-Adab'" (proefschrift, Harvard University, 2012), 10; Elias Ibrahim Muhanna, "Encyclopaedias, Arabic", in *Encyclopaedia of Islam Three*, ed. Kate Fleet en andere, deel 2 (Leiden: Brill, 2015), 90.

44. Sharpe, "Into the Realm of Smokeless Fire", 86.

encyclopedische traditie.⁴⁵ De encyclopedische verzamelingen, waaronder ook de bovengenoemde dierenencyclopedieën, vallen onder het bredere *adab* genre,⁴⁶ dat sinds de 9^e eeuw literaire werken aanduidt van poëtische, anekdotische, spreekwoordelijke en filologische aard.⁴⁷

Behalve dat al-Damīrī's werk bijdraagt aan een bestaande traditie, vermeldt hij in zijn introductie een specifieke aanleiding voor het schrijven van zijn boek: de circulerende misinformatie rondom dieren.⁴⁸ Ook lijkt al-Damīrī een bijzondere belangstelling te hebben voor spreekwoorden, blijkend uit het feit dat hij deze niet alleen noemt onder het kopje 'amthāl' bij de betreffende diersoorten, maar ze ook veelvuldig toepast in zijn introductie.⁴⁹ Wijsheden in de vorm van spreekwoorden en gezegdes speelden in de pre-islamitische tijd al een rol in Arabische gemeenschappen,⁵⁰ en onderzoek naar spreekwoorden door Arabische filologen, linguïsten en literaire historici wordt sinds de 8^e eeuw bedreven.⁵¹ Belangrijke namen binnen dit onderzoeksgebied zijn Abū 'Ubaydah (gest. 838), al-Maydānī (gest. 1124), Ibn Qutayba (gest. 889), Ibn al-Anbārī (gest. 1181), al-Zamakhsharī (gest. 1144) en Abū 'Ubayd al-Bakrī (gest. 1094).⁵² Door deze Arabische filologen zijn aan de term *amthāl* (ev: *mathal*), oftewel 'spreekwoorden' of 'populaire gezegden', drie belangrijke eigenschappen verbonden: vergelijking, beknoptheid en bekendheid. Met een *mathal* wordt dus op metaforische (vergelijking) en efficiënte wijze (beknoptheid) een alombekende wijsheid (bekendheid) overgebracht.⁵³ Al-Maydānī's werk, *Majma' al-amthāl*, vormt de voornaamste bron voor de spreekwoordensecties in *Ḥayāt al-Ḥayawān*.⁵⁴ Het is de populairste collectie van Arabische spreekwoorden en is gebaseerd op vijftig oudere collecties.⁵⁵

45. Somogyi, "An Arabic Zoological Lexicon", 34.

46. Eisenstein, "Animals", 27.

47. Muhanna, "Encyclopaedias, Arabic", 90.

48. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 1:2-3.

49. Jabbār, "Al-Amthāl fi Kitāb Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā li-'l-Damīrī", 130.

50. Kassis, *The Book of Proverbs and Arabic Proverbial Works*, 3.

51. Muḥammad Ḥasan Bākallā, *Arabic Culture through its Language and Literature* (Londen: Kegan Paul International, 1984), 248-9.

52. Ibidem, 249.

53. R. Sellheim, "Mathāl", in *Encyclopaedia of Islam*, ed. C.E. Bosworth en andere, deel 6 (Leiden: Brill, 1991), 816.

54. Somogyi, "An Arabic Zoological Lexicon", 40.

55. W. Walther, "Al-Maydānī, Aḥmad ibn Muḥammad (d. 518/1124)", in *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami en Paul Starkey, deel 2 (Londen: Routledge, 1998), 520.

2 Van spreekwoorden tot ideeën over dieren

In dit hoofdstuk wordt een verband gelegd tussen spreekwoorden en de heersende ideeën over dieren binnen een samenleving. Dit verband benadrukt de culturele waarde en relevantie van de spreekwoorden van al-Damīrī.

Spreekwoorden als culturele productie

Spreekwoorden zijn, net als kunst en literatuur, een vorm van culturele productie. Ze lenen zich daarom in het bijzonder voor onderzoek naar culturele waarden, tradities, gewoontes, etc. Een citaat uit een recent werk van Essam en Fahmi geeft op fraaie wijze de waarde van spreekwoorden binnen sociaal-cultureel onderzoek weer.

“Proverbs portray the experience and traditions of different nations; they are very similar to literary works in being a mirror that reflects the image of the traditions and cultural values of different societies”⁵⁶

Ook Roumyana Petrova belicht in haar werk over contrastieve spreekwoordenstudies de culturele waarde van spreekwoorden. Zij benadrukt de paradoxale aard van spreekwoorden, die aan de ene kant universeel gedachtegoed communiceren, terwijl ze aan de andere kant unieke culturele elementen bevatten.⁵⁷ Bākallā, een Saudische professor aan de universiteit van Riyad, schrijft dat spreekwoorden “verborgen karakteristieken en attitudes van de gemeenschap onthullen”⁵⁸ en dat “spreekwoorden beschouwd kunnen worden als een van de beste bronnen voor het bestuderen van de Arabische samenleving en cultuur”.⁵⁹ Ondanks dat deze laatste uitspraak mogelijk getuigt van een persoonlijke voorliefde voor spreekwoorden, is de culturele waarde van spreekwoorden onbetwist binnen de academische wereld.

De dierensprekwoorden die genoemd worden in *Ḥayāt al-Ḥayawān* kunnen derhalve iets zeggen over de relatie die men in de middeleeuwse Arabische wereld had met dieren. Op de eerste plaats onthullen ze met welke dieren de gebruikers van de spreekwoorden bekend waren. Daarnaast zegt de letterlijke of figuurlijke betekenis iets over het beeld dat over het dier bestond.

Dieren in spreekwoorden

Dieren en hun eigenschappen komen regelmatig in spreekwoorden voor.⁶⁰ Volgens al-Damīrī zijn dieren onmisbaar binnen de Arabische spreekwoordentraditie, zoals blijkt uit het citaat in de introductie van deze scriptie. Spreekwoorden worden door Krikmann ondergebracht in verschillende categoriën: *identiteit van dieren*, *relaties tussen mensen en dieren*, *relaties tussen dieren onderling*, en *relaties tussen dieren en non-zoölogische attributen*.⁶¹ Spreekwoorden die binnen de eerste categorie vallen, zijn relevant voor deze studie en kunnen opgedeeld worden in *biologische kenmerken*

56. Essam en Fahmi, “A Cross-Cultural Study”, 53.

57. Petrova, “Contrastive Study of Proverbs”, 243.

58. Bākallā, *Arabic Culture through its Language and Literature*, 250.

59. Ibidem, 253.

60. Krikmann, “Proverbs on Animal Identity”, 212.

61. Ibidem, 214.

en *personificaties*. Het volgende gezegde betreft een voorbeeld uit de eerste categorie:

أقطف من أرنب⁶²

v. ‘sneller⁶³ dan een haas’

Er wordt verwezen naar de biologische capaciteiten van de haas, en het spreekwoord leent zich daardoor minder goed voor onderzoek naar culturele ideeën rondom het dier. Personificaties zijn daarentegen representaties van abstracte kwaliteiten in de vorm van menselijke eigenschappen.⁶⁴ Een manier om de aard van dieren te begrijpen en te beschrijven is het toeschrijven van menselijke eigenschappen aan dieren. Dit wordt helder beschreven een citaat van Lakoff en Turner:

“[W]e have well-elaborated schemas characterizing what animals are like, and we usually understand their characteristics metaphorically in terms of the characteristics of human beings.”⁶⁵

Zo wordt de hond door hem geassocieerd met loyaliteit en afhankelijkheid, en de vos met vernuft.⁶⁶ Deze personificaties geven (in tegenstelling tot biologische eigenschappen), wel een beeld van de ideeën en gevoelens die mensen met betrekking tot bepaalde dieren hebben.

Er zijn tot nu toe twee fenomenen besproken: het universele karakter van kennis uit spreekwoorden, en het voorkomen van dieren in spreekwoorden. Deze aspecten komen samen in het onderstaande Arabische voorbeeld, dat een universele gedachte over de adem van een leeuw illustreert.

أبخز من الأسد⁶⁷

v. ‘een slechtere adem hebben dan een leeuw’

Dit spreekwoord is alleen effectief wanneer de mate van onfrisheid van een leeuwenadem tot de algemene kennis behoort. Paremiologische wijsheden zijn dus per definitie algemeenheden, en diereneigenschappen die in spreekwoorden naar voren komen kunnen derhalve gebruikt worden om te onderzoeken hoe er door de gebruikers van de spreekwoorden over deze dieren gedacht werd.

62. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 1:37.

63. J.G. Hava, *Arabic-English Dictionary* (Beiroet: Catholic Press, 1951), 608.

64. Simon Hornblower, Antony Spawforth en Esther Eidinow, redacteurs, “Personification”, in *Oxford Classical Dictionary*, 4de editie (Oxford: Oxford University Press, 2012).

65. George Lakoff en Mark Turner, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* (Chicago: University of Chicago Press, 1989), 193.

66. Ibidem, 194.

67. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 1:14.

3 Dierenkarakters

In dit hoofdstuk wordt onderzocht welke ideeën er bestaan over de geselecteerde dieren in de tijd van al-Damīrī. Per dier worden de Arabische spreekwoorden van al-Damīrī en verschillende Latijnse spreekwoorden besproken. Spreekwoorden uit *Ḥayāt al-Ḥayawān* die enkel biologische eigenschappen van dieren belichten worden voor de volledigheid genoemd maar niet per sé meegenomen in de analyse. Vervolgens zal een link worden gelegd met overige Arabische literatuur over dieren. Hierbij worden twee vragen gesteld: ‘Wat wordt er binnen de Arabische literaire traditie over de dieren geschreven? Komt dit overeen met wat de spreekwoorden van al-Damīrī zeggen?’

Figuur 1: Illustratie van het eerste lemma in *Ḥayāt al-Ḥayawān* (een handschrift uit 1684).⁶⁸

In de spreekwoordensecties kondigt al-Damīrī spreekwoorden steeds aan met *قالوا* of *العرب*. Ook bespreekt hij in veel gevallen voor welke situaties het spreekwoord geschikt is en wat ermee bedoeld wordt. Een groot aantal spreekwoorden heeft de volgende vorm: ‘[bijvoeglijk naamwoord in de vergrotende trap] + dan een + [dier]’.

68. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān* (1684).

De adder

الأفعى⁶⁹

De volgende spreekwoorden zijn onder het lemma van de adder te vinden:

(a) أَظْلَمَ مِنْ أَفْعَى	v. 'kwaadaardiger/naargeestiger dan een adder'
(b) تَحَكَّكَتِ الْعَقْرَبُ بِالْأَفْعَى	v. 'de schorpioen zocht ruzie met de adder'
(c) رَمَاهُ اللَّهُ تَعَالَى بِأَفْعَى حَارِيَةٍ	v. 'moge God hem treffen met een zaagschubadder' ⁷⁰
(d) مِنْ لَسَعْتِهِ أَفْعَى مِنْ جَرِّ الْحَبْلِ يَخَافُ ⁷¹	eq. 'once bitten, twice shy' ⁷²

Het eerste spreekwoord (a) dat genoemd wordt door al-Damīrī, is een personificatie en geeft overduidelijk een negatieve connotatie met de adder weer. De term أَظْلَمَ betekent donkerder, kwaadaardiger of naargeestiger. Kracht, een eigenschap van andere aard, komt naar voren in spreekwoord (b), door Jayakar vertaald als '[t]he scorpion has talked to the viper'.⁷³ Echter, het woord تَحَكَّكَتِ heeft een fellere betekenis dan 'praten' en duidt volgens Lane op kwade bedoelingen.⁷⁴ Wellicht heeft Jayakar gebruik gemaakt van de uitleg die door al-Damīrī zelf wordt gegeven over het gebruik van het spreekwoord: het geeft aan dat een zwakkeling (de schorpioen) spreekt met een sterker persoon of rivaal (de adder).⁷⁵ 'Ruzie zoeken' zou echter een betere vertaling zijn. Interessant is dat de schorpioen aan het kortste eind trekt wat betreft zijn positie ten opzichte van de adder. Naast kwaadaardig en duister, is de adder dus ook een sterke opponent. Spreekwoord (c) refereert eerder aan een biologische eigenschap van een specifieke adder, namelijk de giftigheid van de adder. Al-Damīrī schrijft dat degene die gebeten wordt door een dergelijke adder, vrijwel onmiddellijk komt te overlijden.⁷⁶ Het laatste spreekwoord (d) dat door al-Damīrī genoemd wordt, betekent letterlijk: 'wie door een adder is gebeten, is bang voor het touw'. Het komt qua vertaling letterlijk overeen met het Latijnse spreekwoord (g) (zie het onderstaande overzicht van Latijnse spreekwoorden), en qua betekenis met het Nederlandse spreekwoord: 'een ezel stoot zich geen tweemaal aan dezelfde steen'.⁷⁷ De slang staat in dit geval voor een nare gebeurtenis waar men als het goed is van leert.

In het Latijn komen eveneens spreekwoorden over adders voor:

69. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 1:49-50.

70. Een moderne betekenis van حَارِيَةٍ is 'zaagschubadder' (*Almaany Dictionary Online*, bezocht op 14 mei 2019, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-en/>). Lane noemt deze soort echter niet, en vertaalt het volledige spreekwoord als: 'Moge God hem treffen met een kwaad zo groot als een adder die verwoest is door ouderdom' (Edward William Lane, *Arabic-English Lexicon* (Cambridge: The Islamic Texts Society Trust, 1984), 1:558. ح ر ي).

Aangezien het volgens al-Damīrī om een zeer giftige slang gaat, en de zaagschubadder dat ook is, houd ik in de vertaling de 'zaagschubadder' aan, omdat deze vertaling beter overeenkomt met het origineel.

71. Dit spreekwoord is ook te vinden in een collectie van G. W. Freytag, inclusief het Latijnse equivalent: G. W. Freytag, *Arabum Proverbia* (Osnabrück: Biblio Verlag, 1968), 3.1:475, object 2855.

72. Lauhakangas, *The Matti Kuusi International Database of Proverbs*, 'once bitten, twice shy'.

73. Damīrī, *A Zoological Lexicon*, 1:58.

74. Lane, *Arabic-English Lexicon*, 1:614. ح ك ك.

75. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 1:50.

76. Ibidem.

77. Strauss, *European Proverbs*, 1:141-2, object 150 Eng h Du b, c.

(e) latet anguis in herba ⁷⁸	eq. ‘er schuilt een adder in ’t gras’ ⁷⁹
(f) anguis in gremio ⁸⁰	v. ‘een slang in de schoot’
(g) quem serpens momordit, is funem cavet ⁸¹	eq. ‘once bitten, twice shy’

Spreekwoord (e) symboliseert een verborgen risico of gevaar.⁸² Een adder onder het gras is niet direct op te merken. Spreekwoord (f) is het equivalent van het Nederlandse spreekwoord ‘als men den wolf tot schaapherder maakt, is de kudde in groote gevaar’.⁸³ Zowel de wolf als de slang symboliseren gevaar, en wel tenmidden van een beschermde omgeving (de kudde en de schoot). Spreekwoord (g) is identiek aan spreekwoord (d) zoals eerder aangegeven. Ook in het Latijn staat de slang symbool voor een slechte ervaring die als een les moet worden gezien. Aan de hand van de voorbeelden blijkt dat zowel Arabische als Latijnse spreekwoorden het gevaarlijke en kwaadaardige karakter van de slang benadrukken.

De adder in andere Arabische bronnen

Ook wordt de slang genoemd in andere Arabische bronnen, die verder inzicht verschaffen in de ideeën over het dier. In de Koran komt de adder voor als de staf van Moses (soera 20:20-21) die in een adder transformeert, waarbij de symboliek die we herkennen uit de spreekwoorden aanwezig is.

فَالْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى
قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى

“Toen wierp hij hem neer
en zie
het werd een slang die voortkroop.
Hij zeide:
Vat hem aan en wees onbevreesd
Wij zullen hem terugbrengen
in zijn eerste staat.”⁸⁴

De slang is in dit fragment een reden tot angst, Moses moet gerust gesteld worden. In een vergelijkbare soera gaat Moses er zelfs vandoor (27:10), alleen is hier de staf veranderd in een *jinn* in plaats van een slang. De inwisselbaarheid van de woorden ‘slang’ en ‘jinn’, duidt op de demonische natuur van de slang.

78. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 2:693, object 13504.

79. Strauss, *European Proverbs*, 2:1070, object 1417 Du.

80. Onderdeel van het langere spreekwoord: ‘lupus in grege, musca in cibariis, anguis in gremio, pellex in domo, Theutonicus in consilio.’ *ibidem*, 2:726, object 862 Lat *d*. Een variant op dit spreekwoord (‘serpens in gremio’) is te vinden in de volgende middeleeuwse collectie: Samuel Singer, *Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi: Lexicon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters* (Berlijn: Walter de Gruyter, 2000), 10:129.

81. Freytag, *Arabum Proverbia*, 3.1:475, object 2855.

82. Hans de Groot, Dorine Lustig en Eva Reinders, redacteurs, *Idioom Woordenboek* (Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1999), 11.

83. Strauss, *European Proverbs*, 2:726, object 862 Du *a, b*.

84. Asad Jaber en Johannes J.G. Jansen, redacteurs, *De Koran*, vert. J.H. Kramers (Amsterdam: Agon, 1992), 255.

وَأَلْقَى عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا
وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ

“Werp uw staf neder.
Toen hij nu zag dat deze zich schudde
als ware het een ġinn.
deinsde hij achteruit
en kwam niet weer terug.
O mūsā
vrees niet
niet vrezen in Mijn bijzijn
de uitgezondenen.”⁸⁵

Een andere bron waarin de slang veelvuldig naar voren komt is *Risālat al-Ghufrān* (Het Epistel van Vergiffenis) van de 10^e eeuwse schrijver al-Ma‘arrī.⁸⁶ Zijn werk is een spottende maar lexicografisch hoogstaande aanval richting een zelfingenomen grammaticus.⁸⁷ Zonder verder in te gaan op al-Ma‘arrī’s specifieke doel, is het interessant om te zien hoe hij omgaat met symboliek rondom de slang. Zoals Suzanne Pinckney Stetkevych beschrijft in haar onderzoek naar al-Ma‘arrī’s werk,⁸⁸ wordt er veelvuldig gerefereerd aan de slang in de paradijselijke tuin, herkenbaar uit het Bijbelse verhaal waarin de slang Eva verleidt tot het eten van de verboden vrucht. De Koran spreekt in die context niet van een slang, maar van ‘de duivel’.⁸⁹ Al-Ma‘arrī plaatst de slang wel in het goddelijke paradijs, zoals het onderstaande citaat weergeeft:

ثمَّ يَضْرِبُ سَائِرًا فِي الْفَرْدُوسِ فَإِذَا هُوَ بِرُوضَةٍ مُؤَنَّقَةٍ، وَإِذَا هُوَ بِحَيَاتٍ يَلْعَبْنَ
وَيَتَمَاقَلْنَ، يَتَخَافُنَّ وَيَتَنَاقَلْنَ، فَيَقُولُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ! وَمَا تَصْنَعُ حَيَّةٌ فِي الْجَنَّةِ؟⁹⁰

“Hij liep voort door het paradijs en kwam aan bij een prachtige weide. Er speelden en plonsden slangen in het water, rustig en dan weer wild. Hij zei: ‘Er is geen God dan God! Wat doet een slang in het paradijs?’ ”

De slang heeft hier een speels karakter. Het citaat impliceert dat de slang niet thuishoort in het paradijs, wat duidt op een contrast tussen goed en kwaad. Het volgende citaat geeft een beeld van de slang dat we ook herkennen uit de besproken Arabische en Latijnse spreekwoorden. De slang wordt tevens geassocieerd met een vrouw die verleidt (en die doet denken aan Eva):

85. Jaber en Jansen, *De Koran*, 309.

86. Abū ‘Alā’ al-Ma‘arrī, *The Epistle of Forgiveness*, ed. Geert Jan van Gelder en Gregor Schoeler, deel 1 (London & New York: New York University Press, 2013).

87. Ibidem, xv.

88. Suzanne Pinckney Stetkevych, “The snake in the Tree in Abu al-‘Ala’ al-Ma‘arrī’s *Epistle of Forgiveness*: Critical Essay and Translation”, *Journal of Arabic Literature* 45, nummer 1 (2014): 1–80.

89. Ibidem, 21.

90. Ma‘arrī, *The Epistle of Forgiveness*, 308.

كَيْفَ يُرْكَنُ إِلَى حَيَّةٍ شَرَفُهَا السَّمُّ، وَلَهَا بِالْفَتَاةِ هَمٌّ؟ فَتَنَادِيهِ: هَلُمَّ
 إِنْ شِئْتَ اللَّذَّةَ [...] وَلَوْ أَقَمْتَ عِنْدَنَا إِلَى أَنْ تَحْبُرَ وَدَّنَا وَإِنصَافَنَا،
 لَنَدِمْتَ إِنْ كُنْتَ فِي الدَّارِ العَاجِلَةِ قَتَلْتَ حَيَّةً أَوْ عُثْمَانًا⁹¹

“Hoe kan men een slang vertrouwen, terwijl gif haar trots is en verwoesting haar doel? En ze riep naar hem: ‘Kom, als je plezier wilt beleven’. [...] ‘En als je bij ons verblijft tot je onze affectie en eerlijkheid hebt meegemaakt, zul je spijt hebben dat je, in deze vergankelijke wereld, een slang of slangenjong⁹² gedood hebt’.”

Verder associeert al-Ma‘arrī de slang met het diepste van de ziel, dood en eeuwig leven, met deceptie en waarheid.⁹³ Stetkevych beargumenteert dat zijn symboliek terug te voeren is op de Mesopotamisch-Mediterraanse tradities.⁹⁴ Dit zou verklaren waarom al-Ma‘arrī de slang in de Goddelijke tuin plaatst, terwijl de slang op deze locatie in de Koran afwezig is. Al-Ma‘arrī schetst een genuanceerder en kleurrijker beeld van het slangenkarakter dan de spreekwoorden dat doen. Toch zijn zowel in de Koran als in Ma‘arrī’s werk duidelijke overeenkomsten met de spreekwoorden zichtbaar, waarbij ‘gevaar’ een overlappend thema is. Een thema dat niet uit de lucht komt vallen, de beet van veel slangensoorten is immers giftig en mogelijk dodelijk. Behalve dat literaire bronnen de slang neerzetten als een gevaar, hebben daadwerkelijke interacties met slangen dus ook effect op de beeldvorming rondom de slang. Dit is ook bij de andere dieren een terugkerend fenomeen, zoals uit het vervolg van deze scriptie zal blijken.

91. Ma‘arrī, *The Epistle of Forgiveness*, 316.

92. Lane, *Arabic-English Lexicon*, 2:1954. ع ث م.

93. Stetkevych, “The snake in the Tree”, 2.

94. *Ibidem*, 17-18.

De kraai

الغراب⁹⁵

Het gezegde ‘trots als een pauw’ is wellicht waar men aan denkt bij het lezen van de titel van deze scriptie.⁹⁶ Het Arabisch schrijft de eigenschappen trots en verwaandheid niet alleen aan de pauw toe,⁹⁷ maar zoals blijkt uit de onderstaande spreekwoorden (d) en (e), ook aan de kraai.

Onder het lemma over de kraai is de volgende verzameling spreekwoorden te vinden, waarbij moet worden opgemerkt dat de term *ghurāb* een verzamelnaam is voor het gehele *Corvus* geslacht, waaronder zowel raven als kraaien vallen.⁹⁸

(a) ومن يكن الغراب له دليلا
يمر به على جيف الكلاب	v. ‘hij die een kraai als gids heeft, wordt naar de hondenkadavers geleid’
(b) لا أفعل كذا حتى يشيب الغراب	v. ‘ik zal het niet doen voordat de kraai grijs wordt’
(c) أبصر من غراب	v. ‘scherpziender dan een kraai’
(d) أخيل من غراب	v. ‘trotser dan een kraai’
(e) أزهي من غراب	v. ‘verwaander dan een kraai’
(f) أبكر من غراب	v. ‘vroeger dan een kraai’
(g) أبطأ من غراب نوح	v. ‘vertraagder dan Noach’s kraai’
(h) كأنهم كانوا غرابا واقعا	v. ‘ze zijn als een kraai die neerstrijkt’ ⁹⁹
(i) كالغراب والذئب	v. ‘als de kraai en de wolf’ ¹⁰⁰
(j) الغراب أعرف بالتمر	v. ‘de kraai is het meest bekend met dadels’
(k) وجد تمر الغراب	v. ‘hij vond de dadel van de kraai’ ¹⁰¹
(l) أشأم من غراب البين	v. ‘onheilspellender dan de raaf van scheiding (witborstraaf)’ ¹⁰²
(m) أحذر من غراب	v. ‘voorzichtiger/oplettender dan een kraai’

95. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 2:308-9.

96. Hoewel het een interessant voorbeeld is voor een vergelijking, is het gezegde niet terug te voeren op een Latijns spreekwoord en valt het dus buiten het bereik van deze studie.

97. Lane, *Arabic-English Lexicon*, 1:1265.

98. Ibidem, 1:2243.

99. Wordt volgens al-Damīrī gebruikt wanneer men iets snel doet, omdat het na het neerstrijken niet lang duurt voordat de kraai weer opvliegt.

100. Slaat volgens al-Damīrī op twee personen die volledig in overeenstemming zijn met elkaar, want wanneer een wolf een kudde schapen overvalt, volgt de kraai om ervan te eten.

101. Wordt volgens al-Damīrī gebruikt wanneer iemand iets waardevols gevonden heeft.

102. غراب البين is een moderne term voor ‘witborstraaf’. In Lane wordt de vogel al beschreven als een raaf met zwart-witte borst, maar is vertaald als ‘de raaf van scheiding of afscheiding’ (Lane, *Arabic-English Lexicon*, 1:287). De reden hiervoor wordt een paar alinea’s verderop uiteengezet.

- (n) أُغْرِبَ مِنْ غُرَابٍ v. ‘vreemder dan een kraai’¹⁰³
 (o) أَشْبَهَ بِالْغُرَابِ مِنَ الْغُرَابِ v. ‘meer lijkend op een kraai dan de kraai zelf’

Over de kraai wordt veel gezegd. Het valt op dat zowel snelheid in spreekwoord (h), als traagheid in spreekwoord (g) met de kraai geassocieerd worden. Traag lijkt echter alleen de kraai van Noach te zijn. Al-Damīrī geeft aan dat spreekwoord (g) slaat op het verhaal van de kraai die het naliel naar Noach terug te keren nadat hij een kadaver aan het wateroppervlak had ontdekt.¹⁰⁴ Hij refereert hier aan het Bijbelse verhaal waarin Noach na de zondvloed een kraai (of raaf) zond om droog land te vinden (Gen. viii 7).¹⁰⁵ Handigheid en oplettendheid zijn eigenschappen die terugkomen in bijvoorbeeld spreekwoorden (c), (j) en (m). Ook is de kraai onheilspellend: bij spreekwoord (l) verduidelijkt al-Damīrī dat de witborstraaf zijn naam dankt aan het feit dat hij komt foerageren wanneer mensen hun woonplaats verlaten. Omdat hij alleen verschijnt wanneer men niet thuis is, wordt deze raaf gezien als een voorbode van scheiding.¹⁰⁶ Spreekwoord (n) laat een mysterieuze, vreemde kant van de kraai zien, en lijkt een woordspeling te zijn met de letters *ghayn*, *rā’* en *bā’*. De betekenis van (a) wordt niet vermeld in *Ḥayāt al-Ḥayawān*, maar de 17^e eeuwse schrijver al-Yūsī geeft een verklaring in zijn boek over spreekwoorden. Hij schrijft dat degenen die de verdorvenen aanhangen of aanvaarden, zichzelf tot wanhoop zullen drijven of zelfs de dood zullen vinden.¹⁰⁷ De kraai staat dus symbool voor iemand die mensen richting een duister pad leidt. Spreekwoorden (a) en (i) refereren aan de natuurlijke gewoontes van de kraai als aasdier. Spreekwoord (b) zegt iets over een biologische eigenschap van de kraai: dat deze zwart is en nooit grijs zal worden. Ook in spreekwoord (o) wordt op een komische, recursieve manier aan het uiterlijk van de kraai gerefereerd. Volgens de Ḥadīth werd spreekwoord (o) al door de profeet Mohammed gebruikt toen Rifā’a verklaarde dat haar man impotent was:

قال هذا الذي تَزْعُمِينَ ما تَزْعُمِينَ فوالله لَهُم أَشْبَهُ به من الغُرَابِ بِالْغُرَابِ¹⁰⁸

‘Hij [de profeet] zei: ‘Dat is wat je beweert, maar - ik zweer bij God - ze [de kinderen] lijken meer op hem dan een kraai op een kraai lijkt’.’

In het Latijn komen onder andere de volgende spreekwoorden over kraaien voor:

- (p) mali corvi malum ovum¹⁰⁹ v. ‘een slechte kraai, een slecht ei’
 (q) corvi lusciniis honoratiores¹¹⁰ v. ‘kraaien zijn bewonderenswaardiger dan nachtegalen’¹¹¹

103. Damīrī, *A Zoological Lexicon*, 2:545. Jayakar geeft hier als vertaling ‘zwarter’ dan een kraai, maar het is onduidelijk waarom hij voor deze vertaling koos.

104. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 308-9.

105. R. W. L. Moberly, “Why Did Noah Send out a Raven?”, *Vetus Testamentum* 50, nummer 3 (2000): 345.

106. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 309.

107. Abū ‘Alī al-Ḥasan ibn Ma’sūd al-Yūsī, *Zahr al-’akam fī al-amthāl wa-l-ḥikam* (Casablanca: Dār al-Thaqāfa, 1981), 1:220.

108. Ṣaḥīḥ al-Bukhārī, *Kitāb al-jāmi’ al-ṣaḥīḥ* (Leiden: Brill, 1862), 4:82. (Kitāb al-libās, ḥadīth 23.)

109. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 2:812, object 14322a.

110. Strauss, *European Proverbs*, 1:1, object 1 Lat a.

111. Desiderius Erasmus, *Collected Works of Erasmus: Adages IV iii 1 to V ii 51*, ed. John N. Grant en Betty I. Knott, deel 36 (Toronto: University of Toronto Press, 2006), 8.

- (r) dat veniam corvis, vexat censura columbas¹¹² v. ‘de censor verontschuldigt de raven, maar valt de duiven lastig’¹¹³

Een slechte kraai brengt volgens spreekwoord (p) een slecht ei voort. Hoewel hieruit afgeleid kan worden dat goede kraaien goede eieren leggen, wordt de kraai specifiek in zijn ‘slechte’ hoedanigheid genoemd. De focus ligt daarmee op de slechtheid van de kraai. Spreekwoord (q) lijkt op het eerste gezicht een positieve lading te hebben, maar de betekenis van het spreekwoord geeft er een donkere twist aan:

“Kraaien zijn bewonderenswaardiger dan nachtegalen. Gebruikt wanneer onwetendheid wordt verkozen boven geleerdheid, ondeugd boven eerlijkheid, onzinnig gebrabbel boven welbespraaktheid, of wanneer plunderaars en dieven de voorkeur hebben boven degenen die verstandig zijn en een onberispelijk karakter hebben; of wanneer meer respect wordt getoond voor ondeugd en schaamteloos gedrag dan voor geleerdheid en wijsheid.”¹¹⁴

De kraai staat volgens dit spreekwoord symbool voor alle negatieve tegenhangers van de genoemde positieve termen, en kan letterlijk iedere negatieve label op zich geplakt krijgen. Ook spreekwoord (r) spreekt slecht van de kraai, en wordt gebruikt om aan te geven dat de onschuldige gestraft wordt en de schuldige (de kraai) vrijuit gaat.¹¹⁵

Bij de bovenstaande Latijnse spreekwoorden is een negatieve connotatie met de kraai sterker aanwezig dan bij Arabische. De Arabische spreekwoorden lijken de kraai nog enkele positieve eigenschappen toe te kennen, zoals het hebben van scherp zicht en het vinden van de beste dadels. Daarnaast valt op dat de kraai een gevarieerde mix van tegenstrijdige kenmerken krijgt toebedeeld in de Arabische spreekwoorden, waarvan een aantal aan bod zullen komen in de volgende alinea’s over andere Arabische bronnen.

De kraai in andere Arabische bronnen

De kraai wordt genoemd in zowel de Koran als de Ḥadīth. In de Koran komt de kraai eenmaal voor, hij wordt door God gezonden om Adam’s zoon te laten zien hoe hij zijn gedode broer begraaft (soera 5:31):

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ

“Toen zond God een raaf
die wroette in de aarde om hem te tonen
hoe hij kon verbergen
de slechtheid¹¹⁶ van zijn broeder.”¹¹⁷

112. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 1:613, object 5020.

113. *A New Dictionary of Quotations from the Greek, Latin, and Modern Languages* (Philadelphia: J.B. Lippincott & Co, 1869), 105.

114. Erasmus, *Collected Works of Erasmus*, 8.

115. *A New Dictionary of Quotations from the Greek, Latin, and Modern Languages*, 105.

116. In een voetnoot geeft Kramers aan dat hiermee het lijk van Abel bedoeld wordt.

117. Jaber en Jansen, *De Koran*, 86.

In de Ḥadīth wordt de kraai samen met een aantal andere dieren als ongedierte aangemerkt, en mag volgens de profeet Mohammed zelfs gedood worden onder bepaalde omstandigheden:

خمس فواسق يُقتلن في الحرم الفأوة و العقرب و الحديأ والغراب و الكلب العقور¹¹⁸

“Vijf soorten ongedierte mogen gedood worden in de Ḥaram [het heilige gebied]: de muis, de schorpioen, de wouw, de kraai en de valse hond.”

Zoals uit de bovenstaande citaten en de spreekwoorden blijkt, wordt de kraai op verschillende manieren in verband gebracht met de dood. Het dier doet zich te goed aan kadavers, helpt bij het begraven van een levenloos lichaam, en mag gedood worden wanneer hij verschijnt op het heilige grondgebied (Mekka en Medina). Daarnaast is er nog een thema te ontdekken: ‘(af)scheiding’. In de Arabische poëzie is de ‘Raaf van Scheiding’ (als slecht voorteken) een bekend stijlfiguur.¹¹⁹ De poëet Abū ‘Ubādah al-Walīd ibn ‘Ubayd Allāh al-Buḥturī (gest. 897) schreef:

١ رَحُلُوا ... فَأَيَّةَ عَبْرَةٍ لَمْ تُسَكَّبِ أَسْفَاءً، وَأَيُّ أَرْسِمَةٍ لَمْ تُغْلَبِ؟!
٢ صَدَقَ الْغُرَابُ، لَقَدْ رَأَيْتُ شُمُوسَهُمْ بِالْأُمْسِ تَغْرُبُ فِي جَوَانِبِ «غُرَب»¹²⁰

1 “Ze vertrokken... en welke traan zou niet gelaten worden van verdriet, welke vastberadenheid zou niet worden verslagen?!”

3 “Waarlijk sprak de raaf: Ik heb hun zonnen gisteravond zien ondergaan achter de Ghurāb [een berg in Syrië].”

In zijn gedicht wordt de raaf genoemd in associatie met gevoelens van verlies en scheiding. Deze symboliek komt in spreekwoord (1) terug, en illustreert temeer de diepgewortelde ideeën over de raaf als een slecht voorteken, als aanwijzing dat een afscheid zal volgen.

Het lijkt erop dat de ideeën die over kraaien bestaan, gedeeltelijk samenhangen met religieuze en literaire tradities, en gedeeltelijk te maken hebben met de manier waarop de dagelijkse bezigheden van kraaien en mensen elkaar kruisen. Zo zijn kraaien vanuit de literatuur gezien een voorteken van onheil. In het dagelijks leven ziet men kraaien naar de beste dadels speuren in de vroege morgen, en snel weer opvliegen wanneer ze van iets schrikken, beelden die terugkomen in spreekwoorden (f), (h) en (j).

118. Bukhārī, *Kitāb al-jāmi‘ al-ṣaḥīḥ*, 2:328. (Kitāb bad’ al-khalq, ḥadīth 16.)

119. Asghar Seyed Gohrab, “Manūchihri’s The Raven of Separation: Arabic Poetic Topoi and the Persian Courtly Tradition”, *Iran Namaq* 2, nummer 3 (2017): xviii; Ch. Pellat, “Ghurāb”, in *Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis, Ch. Pellat en J. Schacht, deel 2 (Leiden: Brill, 1965), 1096-7.

120. Abū ‘Ubādah al-Walīd ibn ‘Ubayd Allāh al-Buḥturī, *Diwān al-Buḥturī* (Cairo: Dar al-Ma‘arif, 1963), 1:78.

De leeuw

121 الأسد

In *Ḥayāt al-Ḥayawān* wordt de leeuw als eerste genoemd, ondanks dat de lemma's op alfabetische wijze geordend zijn. De leeuw geniet daarmee een bijzondere status. Al-Damīrī geeft als reden dat de leeuw de edelmoedigste onder de wilde dieren is, en dat dit bijvoorbeeld blijkt uit de hoeveelheid verschillende namen die aan de leeuw gegeven zijn.¹²² Hij noemt de volgende spreekwoorden:

(a) أكرم من الأسد	v. 'edelmoediger dan een leeuw'
(b) أخبر من الأسد	v. 'een slechtere adem hebben dan een leeuw' ¹²³
(c) أكبر من الأسد	v. 'grootser dan een leeuw'
(d) أشجع من الأسد	v. 'moediger dan een leeuw'
(e) أجراً من الأسد	v. 'onverschrokkenener dan een leeuw'

De spreekwoorden over de leeuw spreken voor zich, het is ondubbelzinnig een krachtig en moedig dier, waarbij alleen spreekwoord (b) uit de toon valt. Dat is niet anders in de Latijnse spreekwoorden.

(f) leonem mortuum et catuli mordent ¹²⁴	eq. 'als de leeuw dood is kunnen de hazen wel over hem heen huppelen' ¹²⁵
(v. 'de leeuw is dood en de puppies bijten')
(g) percutitur saepe canis, ut timeat leo fortis ¹²⁶	v. 'vaak wordt de hond geslagen om de sterke leeuw bang te maken' ¹²⁷
(h) sis leo pugnando par, ulciscendo sed agno! ¹²⁸	v. 'vecht als een leeuw, wees een lam bij het wraaknemen!' ¹²⁹

Gevaarlijk wanneer in leven (f), vechtlustig (h) en niet direct te intimideren (g). Dat zijn de karakteristieken die de Latijnse spreekwoorden naar voren brengen. Hoewel niet zichtbaar in de bovenstaande spreekwoorden, is het zinvol om te vermelden dat ook nobelheid wordt gekoppeld aan de leeuw binnen de middeleeuwse Latijnse literatuur. Een fabel uit de 9^e eeuw beschrijft bijvoorbeeld een leeuwenkoning die ziek wordt, waarna de andere dieren hun verdriet uiten en te hulp schieten om hun koning te redden.¹³⁰ Aan de hand van het bovenstaande kan dan ook

121. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 1:14-6.

122. Ibidem, 3.

123. F. Steingass, *Arabic-English Dictionary* (New Delhi: Cosmo Publications, 1978), 314. خ ج ر.

124. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 2:717, object 13668.

125. Strauss, *European Proverbs*, 2:893, object 1101 Du c.

126. Singer, *Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi: Lexicon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*, 10:116.

127. Ibidem.

128. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 5:22, object 41.

129. Dennis Kratz, redacteur, *Waltharius and Ruodlieb*, Adobe ePub (Londen: Routledge, 2019), Ruodlieb, tekst III.

130. Jan M. Ziolkowski, "Beast Narrative and the Court of Charlemagne", hoofdstuk 2 in *Talking Animals: Medieval Latin Beast Poetry, 750-1150* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993), 63.

geconstateerd worden dat de leeuw in Arabische en Europese gemeenschappen op een vergelijkbare manier werd bekeken.

De leeuw in andere Arabische bronnen

Na een korte afdwaling richting de Latijnse literatuur, wordt in deze sectie het onderzoek naar Arabische bronnen vervolgd. In de religieuze teksten komt de leeuw ter sprake in de context van gevaar. In de Koran wordt de leeuw eenmaal genoemd (soera 74:49-51):

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ

“Hoe is het dan dat zij zich afkeren
van de indachtigmaking
als waren zij opgeschrikte ezels
die vluchten voor een woeste leeuw?”¹³¹

In de Ḥadīth wordt eenzelfde beeld geschetst van het vluchten voor een leeuw:

وَفِرَّ مِنَ الْمُتَجَدُّومِ كَمَا تَفِرُّ مِنَ الْأَسَدِ¹³²

“Vlucht voor een melaatse zoals je vlucht voor een leeuw.”

Ook buiten de religieuze teksten is er literatuur te vinden over de leeuw. Al-Hamadhānī (gest. 1008), bekend als de vader van het *maqāma* genre,¹³³ schreef een passage over een leeuw in zijn *al-Maqāma al-ʿAsadīyya*:

وَطَارَ كُلُّ وَاحِدٍ مِّنَّا إِلَى سِلَاحِهِ فَإِذَا السَّبْعُ فِي فِرْوَةِ الْمَوْتِ. قَدْ طَلَعَ مِنْ غَايِهِ. مُتَنَفِّخًا فِي إِهَابِهِ.
كَأَثَرًا عَنِ أَنْيَابِهِ. يَطْرُقُ قَدْ مَلَى صَلْفًا. وَأَنْفٍ قَدْ حَشِيَ أَنْفًا. وَصَدْرٍ لَا يَبْرَحُهُ الْقَلْبُ. وَلَا يَسْكُنُهُ
الرُّعْبُ. وَقَلْنَا حَطَبٌ مُلِمٌّ. وَحَادِثٌ مُهِمٌّ.¹³⁴

“Elk van ons greep naar de wapens, en daar was de leeuw in zijn vacht van de dood.
Tevoorschijn komend uit het struikgewas. Met zijn haren overeind¹³⁵, zijn tanden

131. Jaber en Jansen, *De Koran*, 503.

132. Bukhārī, *Kitāb al-jāmiʿ al-ṣaḥīḥ*, 4:55. (Kitāb al-ṭibb, ḥadīth 19.)

133. E.K. Rowson, “Badīʿ al-Zamān al-Hamadhānī (358-98/968-1008)”, in *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami en Paul Starkey, deel 1 (Londen: Routledge, 1998), 123.

134. Aḥmad B. Al-Ḥusayn Badīʿ Al-Zamān al-Hamadhānī, *Maqāmāt* (Beiroet: Al-Maṭbʿa al-kāthūlikiyya li-l-bāʿ al-yasūʿiyyīn, 1924), 35-6.

135. Jaakko Hämeen-Anttila vertaalt *مُتَنَفِّخًا فِي إِهَابِهِ* als: ‘met een hooghartige houding’ (Jaakko Hämeen-Anttila, “The Maqāma of the Lion”, *Arabic & Middle Eastern Literature* 1, nummer 2 (2007): 142.) In de voetnoten van de Arabische tekst wordt verduidelijkt dat met *إِهَابِهِ* ‘huid’ bedoeld wordt (الجلد) en Lane geeft aan dat *مُتَنَفِّخًا* ‘puffed up with anger/pride’ betekent (Lane, *Arabic-English Lexicon*, 2:2822.) Gevoelsmatig zou ik deze combinatie woorden vertalen als het fenomeen van overeindstaande haren van een katachtige.

ontblotend. Met een blik vol arrogantie en zijn gelaat vol minachting. Zijn hart veilig omsloten door zijn borst, waar geen angst heerst. We zeiden: ‘dit is een ramp, een ernstige situatie’.”

Al-Hamadhānī geeft hier een prachtige beschrijving van een dreigende aanval van een leeuw, die als onverschrokken en hoogmoedig wordt neergezet. Het is een weezinwekkende ontmoeting tussen mens en dier. In een andere bron wordt de kracht van de leeuw op een positieve manier verwerkt. Een treurzang van dichteres al-Khansā’ (gest. ca. 644) beschrijft de dood van haar broer, die ze verloor tijdens een stammenconflict. Ze vergelijkt hem met een leeuw:

“Het was alsof ze, op de dag dat ze voor hem kwamen,
allemaal voor een leeuw kwamen, sterk en fel,
En toen de strijders uiteen gingen, lieten ze een man achter
doorkliefd met zwaarden, maar een die nooit van het pad raakte.”¹³⁶

De meeste karakteristieken uit de bovenstaande bronnen zijn terug te vinden in de Arabische spreekwoorden. De ideeën over de leeuw geven blijk van ontzag voor het dier. Soms identificeert men zichzelf met de leeuw als metafoor voor kracht of moed, terwijl men soms zelf ten prooi valt aan het dier. Wederom is hier het contrast te zien tussen de spreekwoordelijke moedige leeuw, en het daadwerkelijke gevaar dat de leeuw vormt wanneer hij in contact komt met de mens.

136. Geert Jan van Gelder, *Classical Arabic literature: a Library of Arabic Literature Anthology* (New York: New York University Press, 2013), 13. De Arabische versie van het gedicht was helaas niet tot mijn beschikking.

Figuur 2: Illustratie van Saluki puppy's uit *Kitāb al-Ḥayawān* van al-Jāhiz, gepubliceerd in *Faḍl al-kilāb 'alā kathīr mimman labisa l-thiyāb* van Al-Marzubān.¹³⁷

De hond

138 الكلب

(a) ألف من كلب	v. 'vriendelijker dan een hond'
(b) أبصر من كلب	v. 'scherpziender dan een hond'
(c) أنجل من كلب	v. 'gegeneerder dan een hond'
(d) أطوع من كلب	v. 'gehoorzamer dan een hond'
(e) أفسح من كلب	v. 'onreiner dan een hond'
(f) ألأم من كلب	v. 'minderwaardiger ¹³⁹ dan een hond'
(g) أبول من كلب	v. 'meer plessend dan een hond'
(h) جوع كلبك يتبعك	v. 'honger je hond uit en hij volgt je' ¹⁴⁰
(i) الكلاب على البقر	v. 'honden op de koe' ¹⁴¹
(j) أشكر من كلب	v. 'dankbaarder dan een hond'

Zowel positieve als negatieve eigenschappen worden met de hond geassocieerd. De hond wordt gezien als vriendelijk, scherpziend, gehoorzaam en dankbaar, maar ook als gegeneerd, onrein en minderwaardig. In het Latijn worden juist de negatieve kanten van de hond benadrukt:

137. Abū Bakr Muḥammad b. Khalaf Ibn al-Marzubān, *The book of The Superiority of Dogs over many of Those who wear Clothes*, ed. G.R. Smith en M.A.S. Abdel Haleem (Warminster: Aris & Phillips, 1978), ii.

138. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 2:533.

139. Lane, *Arabic-English Lexicon*, 2:3007. لءم.

140. Gebruikt wanneer iemand bevriend is met slechterikken. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 2:537.

141. Gebruikt wanneer mensen tegen elkaar opgezet worden. Sophia Menache, "Dogs: God's Worst Enemies?", *Society & Animals* 5, nummer 1 (1997): 35, 40. Het betekent volgens al-Damīrī: 'als je de kans krijgt, grijp hem', en ook: 'laat hen het zelf uitvechten en blijf zelf uit de problemen'. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 137-8.

(k) canis mortuus non mordet ¹⁴²	eq. ‘doode honden bijten niet’ ¹⁴³
(l) malo cani brevis tendatur copula ¹⁴⁴	eq. ‘a curst dog must be tied short’ ¹⁴⁵
(m) dum canis os rodit, sociari pluribus odit ¹⁴⁶	eq. ‘een hond an een been kent geene vrienden’ ¹⁴⁷
(n) canis ad proprium vomitum ¹⁴⁸	eq. ‘de hond keert tot zijn uitbraaksel terug’ ¹⁴⁹
(o) colla canum veterum nequent attingere lora ¹⁵⁰	v. ‘de nek van een oude hond verdraagt de riem niet’. Eq. ‘Oude honden laten zich moeilijk africhten’ ¹⁵¹

De Latijnse spreekwoorden zijn vooral gericht op bijtgedrag (k), ongehoorzaamheid (l) en inflexibiliteit (o). Ook wordt de hond geassocieerd met domheid, spreekwoord (n) suggereert namelijk dat een dwaas altijd terugvalt op zijn eigen dwaasheid.¹⁵² Hoewel loyaliteit een stereotypering is die in veel middeleeuwse encyclopedieën voorkomt, bevatten de eerste spreekwoorden over honden, die in de late middeleeuwen verschenen, vooral negatieve connotaties.¹⁵³ Dat is duidelijk zichtbaar in de bovenstaande spreekwoorden, die zich onderscheiden van de genuanceerdere Arabische spreekwoorden.

De hond in andere Arabische bronnen

In de Ḥadīth wordt de aanwezigheid van een hond genoemd als reden voor de engel Gabriël om bepaalde huizen te vermijden. De profeet Mohammed gaf het bevel om alle honden, behalve waak- en jachthonden, te doden.¹⁵⁴ Een hond mag, zoals blijkt uit de religieuze bronnen, gebruikt worden voor praktische zaken zoals de beveiliging van land of hulp bij de jacht, maar wordt binnenshuis niet getolereerd. Dit heeft te maken met de hoge hygiënenormen binnen het islamitische geloof, waarin de hond geen plaats heeft.¹⁵⁵ Ook in de volgende Ḥadīth komt het aspect van hygiëne naar voren:

142. Strauss, *European Proverbs*, 1:98, object 96 Lat a.

143. Ibidem, 1:98, object 96 Du.

144. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 2:814, object 14337.

145. Strauss, *European Proverbs*, 1:93, object 91 Enb.

146. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 1:799, object 6445.

147. Strauss, *European Proverbs*, 1:107, object 108 Du.

148. Ibidem, 1:450, object 501 Lat a-c.

149. Ibidem, 1:450, object 501 Du.

150. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis*, 1:343, object 2936a

151. Strauss, *European Proverbs*, 1:405, object 447 Du b

152. Menache, “Dogs: God’s Worst Enemies?”, 29.

153. John Block Friedman, “Dogs in the Identity Formation and Moral Teaching Offered in Some Fifteenth-Century Flemish Manuscript Miniatures”, hoofdstuk 14 in *Our Dogs, Our Selves: Dogs in Medieval and Early Modern Art, Literature, and Society* (Boston: Brill, 2016), 334, 341.

154. Abū al-Ḥusayn Muslim ibn al-Ḥajjāj, *Ṣaḥīḥ Muslim* (Cairo: Dār Iḥyā al-Kutub al-‘Arabiyya), 3:1664-5. (Kitāb al-libās wa al-zīna, ḥadīth 81.)

155. Marzubān, *The book of The Superiority of Dogs over many of Those who wear Clothes*, xxix.

إذا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا¹⁵⁶

“Als een hond drinkt uit een kan van een van jullie, was deze dan zeven maal.”

Zoals bovenstaande voorbeelden illustreren, is onreinheid een thema dat in zowel al-Damīrī's spreekwoorden voorkomt als in de religieuze bronnen. Maar ondanks dat honden om religieuze redenen zelden onderdeel uitmaakten van de huishouding, hebben de dieren een belangrijke rol gespeeld in de Arabische gemeenschap. Op het Arabisch schiereiland werd de Saluki hond (zie figuur 2) al voor de komst van de islam gebruikt bij de jacht.¹⁵⁷ Ibn al-Marzubān, een Iraakse schrijver uit de 10^e eeuw, had de hond hoog in het vaandel staan. Hij schreef:

واعلم - أعزك الله - أن الكلب لمن يقتنيه أشفق من الوالد على ولده¹⁵⁸

“Weet dat - moge God je zegenen - de hond meer compassie heeft voor zijn eigenaar, dan een vader voor zijn zoon”

Al-Marzubān creëerde een verzamelwerk van aan de hond gerelateerde verhalen en gedichten van verschillende auteurs: *Faḍl al-kilāb ‘alā kathīr mimman labisa l-thiyāb* (‘De superioriteit van honden boven velen van degenen die kleren dragen’). Het thema van het boek is de morele achteruitgang van de mens en de superioriteit van honden boven hen.¹⁵⁹ De schrijver maakt veelvuldig gebruik van het werk van de bekende al-Jāhiz, overigens zonder deze specifiek bij naam te noemen (waarschijnlijk vanwege de rivaliteit tussen de twee).¹⁶⁰ In het onderstaande citaat noemt al-Marzubān de poëet Abū-Nawās:

وقال أبو نواس (رجز):

مُفَدَّيَاتٍ وَمُحَمَّيَاتٍ مُسَمَّيَاتٍ وَمُعَلَّمَاتٍ¹⁶¹

“Abū Nawās zei (poëzie):

‘Ze worden gekoesterd en beschermd,
ze zijn van namen voorzien en getraind’.”

De positieve eigenschappen uit *Faḍl al-kilāb ‘alā kathīr mimman labisa l-thiyāb* zijn herkenbaar uit al-Damīrī's spreekwoorden (a) en (d). Al-Damīrī noemt zelfs een van de anekdotes uit het werk van al-Marzubān, waarin een man een kudde had belaagd, en gedood was door de held in het verhaal: de waakhond.¹⁶²

Zoals uit het voorgaande blijkt, zijn de ideeën over honden gemengd. Twee lagen van invloed zijn hierbij opnieuw zichtbaar: de invloed van de religieuze teksten op de beeldvorming rond de hond, en de invloed van het contact tussen mens en dier, waarbij de hond zich doet kennen als een gehoorzame en vriendelijke metgezel, en een waardevolle beschermer.

156. Bukhārī, *Kitāb al-jāmi‘ al-ṣaḥīḥ*, 1:56. (Kitāb al-wuḍū‘, ḥadīth 33.)

157. Marzubān, *The book of The Superiority of Dogs over many of Those who wear Clothes*, xxvii-xxviii.

158. Ibidem, ١٥.

159. Ibidem, ix.

160. Ibidem, xv.

161. Ibidem, ٢٦.

162. Damīrī, *Ḥayāt al-Ḥayawān*, 2:484.

Conclusie

Deze studie heeft in kaart gebracht welke ideeën er binnen de Arabische en Europese gemeenschap over een aantal specifieke dieren bestaan, aan de hand van spreekwoorden uit al-Damīrī's *Ḥayāt al-Ḥayawān*, Latijnse spreekwoorden, en vermeldingen in klassieke Arabische literatuur. Dit bood de gelegenheid om, in die context, enkele parels uit de Arabische literatuurgeschiedenis te bespreken. Naar aanleiding van het vergelijkende onderzoek met Latijnse spreekwoorden zijn veel overeenkomsten, maar ook verschillen te constateren tussen de Arabische en Europese ideeën over dieren. De adder is kwaadaardig en wordt gezien als een (verborgen) gevaar in beide talen. Ook de kraai heeft negatieve connotaties in zowel Arabische als Latijnse spreekwoorden. Hij is slecht en onheilspellend, maar heeft volgens de Arabische spreekwoorden ook goede eigenschappen zoals handigheid en een scherp zicht. De leeuw is een moedig, sterk en gevaarlijk dier in zowel Arabische als Latijnse spreekwoorden. Ook nobel is een kenmerk dat aan de leeuw wordt toegeschreven. Hoewel de hond vandaag de dag bekend staat als loyaal en afhankelijk, is dat niet terug te zien in de Latijnse spreekwoorden. Daarin worden met name de negatieve eigenschappen van de hond belicht. Arabische spreekwoorden laten ook een positieve kant van honden zien, waaruit hun hechte contact met de mens blijkt.

Ondanks dat deze studie niet als doel had de herkomst van ideeën te bepalen, maar juist het vaststellen en vergelijken van de bestaande ideeën, is het toch zinvol om enkele woorden te wijden aan het feit dat er zoveel overeenkomsten te constateren zijn. Ten eerste is de ruime vertegenwoordiging van de gekozen dieren in de literatuur een mogelijke verklaring voor de overeenkomsten. Zoals in de inleiding is aangegeven, gaat het om de meest voorkomende dieren in een selectie van bijna 40.000 literaire bronnen. Frequent beschreven dieren zullen waarschijnlijk het onderwerp zijn van sterk gewortelde en wijdverspreide verhalen, waarbij ook de kans op wederzijdse beïnvloeding van Europees en Arabisch literair erfgoed groter is. Ten tweede is het mogelijk dat bepaalde ideeën onafhankelijk van elkaar op verschillende plekken zijn ontstaan. Archer Taylor schrijft in zijn publicatie over onderzoek naar spreekwoorden dat sommige metaforen (zoals 'sterk als een leeuw' of 'zo stil als een muis') erg voor de hand liggen.¹⁶³ Een slang vormt, net als de leeuw, feitelijk een gevaar voor de mens. Logischerwijs vormen spreekwoorden en andere verhalen zich rondom dit gegeven. Om de overeenkomsten en verschillen tussen de ideeën over dieren verder te verklaren, kan een vervolgonderzoek naar de herkomst van spreekwoorden uitkomst bieden. Ook kan een vervolgonderzoek uitwijzen of de verschillen groter zijn wanneer minder frequent beschreven dieren meegenomen worden in het onderzoek.

De verschillende ideeën over dieren die in de besproken Arabische literatuur naaar voren komen, zijn gerepresenteerd in de spreekwoorden van al-Damīrī. Aangezien hij zijn werk baseert op bestaande gezaghebbende bronnen, ligt deze constatering in de lijn der verwachting. Door Arabische literatuurbronnen bij het onderzoek te betrekken, is aan het licht gebracht dat de soms tegenstrijdige ideeën vanuit twee belangrijke hoeken worden gevoed: de literaire tradities en het (dagelijkse) contact tussen mens en dier. De kraai is bijvoorbeeld snel maar ook vertraagd. Snel omdat mensen hem in het dagelijks leven vluchtig zien neerstrijken en weer opvliegen. Vertraagd

163. Archer Taylor, "Problems in the Study of Proverbs", *The Journal of American Folklore* 47, nummer 183 (1934): 17-8.

omdat hij volgens de religieuze literatuur niet terugkeerde naar Noach. Dezelfde benadering kan worden toegepast bij de hond: de relatie tussen mens en dier heeft geleid tot de karakterisering van de hond als loyaal, vriendelijk en goed getraind, terwijl de religieuze traditie ervoor heeft gezorgd dat honden gezien worden als onrein en niet geschikt voor binnenshuis. Soms staat de literatuur niet ver af van de dagelijkse werkelijkheid, zoals in het geval van de slang en de leeuw. Het gevaar dat deze dieren vormen in de realiteit, komt terug in de literatuur en de spreekwoorden. Vanuit dit tweelaagse perspectief is de aanwezigheid van tegenstrijdige ideeën dan ook niet vreemd.

Deze studie licht slechts een tipje van de sluier op wat betreft de dierensprekwoorden in *Ḥayāt al-Ḥayawān*. Er is nog een hoop te ontdekken, ondanks deze en voorgaande studies naar het omvangrijke werk. Door de onderzoeksgebieden van spreekwoorden, dieren, en Arabische en Latijnse literatuur te combineren, vangt deze scriptie in ieder geval meer dan twee vliegen in één klap.

Abstract

خلاصة

إن هذه الدراسة تحليل للأمثال في كتاب حياة الحيوان للدميري (توفي ١٤٠٥ م). تحتوي الأمثال معلومات ثقافية قيمة على سبيل المثال عن الأفكار النمطية بالحيوانات. وتقرن الدراسة الأمثال العربية بالأمثال اللاتينية من أجل البحث عن الاختلافات والأشبهاء بين الأفكار عن الحيوانات في المجتمعات العربية والغربية. على وجه التحديد ينصبّ التركيز على الأفعى والغراب والأسد والكلب. علاوة على ذلك، جرى استكشاف مصادر أدبية أخرى من العصور الوسطى وكذلك النصوص الدينية. وقد وجدت الدراسة العديد من أوجه التشابه بين اللغتين مثل شر الثعبان أو جراءة الأسد. وبالإضافة إلى ذلك تشير الدراسة إلى تتأثر الأفكار عن الحيوانات بأمرين: بالمصادر الأدبية وباللقاءات بين الناس والحيوانات.

Bibliografie

- A New Dictionary of Quotations from the Greek, Latin, and Modern Languages*. Philadelphia: J.B. Lippincott & Co, 1869.
- Almaany Dictionary Online*. Bezocht op 14 mei 2019. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-en/>.
- Bākallā, Muḥammad Ḥasan. *Arabic Culture through its Language and Literature*. Londen: Kegan Paul International, 1984.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: Brill, 1949.
- Buḥturī, Abū ‘Ubādah al-Walīd ibn ‘Ubayd Allāh al-. *Diwān al-Buḥturī*. Cairo: Dar al-Ma‘arif, 1963.
- Bukhārī, Ṣaḥīḥ al-. *Kitāb al-jāmi‘ al-ṣaḥīḥ*. Leiden: Brill, 1862.
- Damīrī, Kamāl al-Dīn Muḥammad Ibn-Mūsā al-. *Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā*. World Digital Library, 1684. <https://www.wdl.org/en/item/9541/>.
- . *Ad-Damīrī’s Ḥayāt al-Ḥayawān: A Zoological Lexicon*. Vertaald door Atmaram S.G. Jayakar. Londen: Luzac & Co, 1906.
- . *Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā*. Samengesteld door Al-sādah. al-Qāhira, 1912.
- Deskis, Susan E. *Beowulf and the Medieval Proverb Tradition*. Temple: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1996.
- Ḥajjāj, Abū al-Ḥusayn Muslim ibn al-. *Ṣaḥīḥ Muslim*. Cairo: Dār Iḥyā al-Kutub al-‘Arabiyya.
- Eisenstein, Herbert. *Einführung in die arabische Zoographie: das tierkundliche Wissen in der arabisch-islamischen Literatur*. Berlijn: Dietrich Reimer Verlag, 1990.
- . “Animal Life”. In *Encyclopaedia of the Qur’ān*, Samengesteld door Jane Dammen McAuliffe, 93–101. Leiden: Brill, 2001.
- . “Animals”. In *Encyclopaedia of Islam Three*, Samengesteld door Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas en Everett Rowson, deel 3. Leiden: Brill, 2014.
- Erasmus, Desiderius. *Collected Works of Erasmus: Adages IV iii 1 to V ii 51*. Samengesteld door John N. Grant en Betty I. Knott. Deel 36. Toronto: University of Toronto Press, 2006.
- Essam, Marwa, en Eldin Fahmi. “A Cross-Cultural Study of Some Selected Arabic Proverbs and Their English Translation Equivalents: A Contrastive Approach”. *International Journal of Comparative Literature and Translation Studies* 4, nummer 2 (2016): 51–57.
- Freytag, G. W. *Arabum Proverbia*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1968.
- Friedman, John Block. “Dogs in the Identity Formation and Moral Teaching Offered in Some Fifteenth-Century Flemish Manuscript Miniatures”. Hoofdstuk 14 in *Our Dogs, Our Selves: Dogs in Medieval and Early Modern Art, Literature, and Society*. Boston: Brill, 2016.

- Gelder, Geert Jan van. *Classical Arabic literature: a Library of Arabic Literature Anthology*. New York: New York University Press, 2013.
- Groot, Hans de, Dorine Lustig en Eva Reinders, redacteurs. *Idioom Woordenboek*. Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1999.
- Hamadhānī, Aḥmad B. Al-Ḥusayn Badī' Al-Zamān al-. *Maqāmāt*. Beiroet: Al-Maṭb'ā al-kāthūlikiyya li-l-bā' al-yasū'iyyīn, 1924.
- HämeenAnttila, Jaakko. "The Maqāma of the Lion". *Arabic & Middle Eastern Literature* 1, nummer 2 (2007): 141–152.
- Hava, J.G. *Arabic-English Dictionary*. Beiroet: Catholic Press, 1951.
- Hornblower, Simon, Antony Spawforth en Esther Eidinow, redacteurs. "Personification". In *Oxford Classical Dictionary*, 4de editie. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Jabbār, Ṣalāḥ Ḥassūn. "Al-Amthāl fi Kitāb Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā li-'l-Damīrī". *Majallat al-Qādisiyya fi al-ādāb wa-'l-'ulūm al-tarbawiyya* 3-4, nummer 1 (2007): 129–149.
- Jaber, Asad, en Johannes J.G. Jansen, redacteurs. *De Koran*. Vertaald door J.H. Kramers. Amsterdam: Agon, 1992.
- Kassis, Riad Aziz. *The Book of Proverbs and Arabic Proverbial Works*. Leiden: Brill, 1999.
- Khalāyilī, Kamāl. *A Gem Dictionary of Comparative Proverbs: English-Arabic-French-Latin*. Beiroet: Libraire du Liban, 1994.
- Kopf, L. "al-Damīrī". In *Encyclopaedia of Islam*, Samengesteld door B. Lewis, Ch. Pellat en J. Schacht, deel 2. Leiden: Brill, 1960.
- Kratz, Dennis, redacteur. *Waltharius and Ruodlieb*. Adobe ePub. Londen: Routledge, 2019.
- Krikmann, Arvo. "Proverbs on Animal Identity: Typological Memoirs". In *Proverb Semantics: Studies in Structure, Logic, and Metaphor (Supplement Series of Proverbium)*, deel 29. Burlington: Universtiy of Vermont, 2009.
- Lakoff, George, en Mark Turner. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- Lane, Edward William. *Arabic-English Lexicon*. Cambridge: The Islamic Texts Society Trust, 1984.
- Lauhakangas, Outi, redacteur. *The Matti Kuusi International Database of Proverbs*. Bezocht op 24 mei 2018. <http://lauhakan.home.cern.ch/lauhakan/int/cepint.html>.
- Ma'arrī, Abū 'Alā' al-. *The Epistle of Forgiveness*. Samengesteld door Geert Jan van Gelder en Gregor Schoeler. Deel 1. London & New York: New York University Press, 2013.
- Marzolph, Ulrich. "Marginal Miniatures: The Tehran Edition of al-Damīrī's Ḥayāt al-ḥayawān (1285/1868)". In *Historical Aspects of Printing and Publishing in Languages of the Middle East*, Samengesteld door Geoffrey Roper, 151–180. Leiden: Brill, 2013.

- Marzubān, Abū Bakr Muḥammad b. Khalaf Ibn al-. *The book of The Superiority of Dogs over many of Those who wear Clothes*. Samengesteld door G.R. Smith en M.A.S. Abdel Haleem. Warminster: Aris & Phillips, 1978.
- McNeil, Kimberley Carole. “A Critical Translation of the Article on the Horse from al-Damīr’s Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā”. Proefschrift, University of Arizona, 1983.
- Menache, Sophia. “Dogs: God’s Worst Enemies?” *Society & Animals* 5, nummer 1 (1997): 23–44.
- Mieder, Wolfgang. *Howl like a Wolf: Animal Proverbs*. Shelburne: The New England Press, 1993.
- . “Origin of Proverbs”. Hoofdstuk 2 in *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Samengesteld door Anna Borowska, Darko Matovac en Aderemi Raji-Oyelade. Warschau: De Gruyter Open Ltd, 2014. <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/449649>.
- Moberly, R. W. L. “Why Did Noah Send out a Raven?” *Vetus Testamentum* 50, nummer 3 (2000): 345–356.
- Muhanna, Elias Ibrahim. “Encyclopaedism in the Mamluk Period: The Composition of Shihāb al-Dīn al-Nuwayrī’s (d. 1333) ‘Nihāyat al-Arab fi Funūn al-Adab’”. Proefschrift, Harvard University, 2012.
- . “Encyclopaedias, Arabic”. In *Encyclopaedia of Islam Three*, Samengesteld door Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas en Everett Rowson, deel 2. Leiden: Brill, 2015.
- Paczolay, Gyula. *European Proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*. Hobart: De Proverbio, 2002.
- Pellat, Ch. “Ḡhurāb”. In *Encyclopaedia of Islam*, Samengesteld door B. Lewis, Ch. Pellat en J. Schacht, deel 2. Leiden: Brill, 1965.
- Petrova, Roumyana. “Contrastive Study of Proverbs”. Hoofdstuk 11 in *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, Samengesteld door Anna Borowska, Darko Matovac en Aderemi Raji-Oyelade. Warschau: De Gruyter Open Ltd, 2014.
- Rowson, E.K. “Badī’ al-Zamān al-Hamadhānī (358-98/968-1008)”. In *Encyclopedia of Arabic Literature*, Samengesteld door Julie Scott Meisami en Paul Starkey, deel 1. Londen: Routledge, 1998.
- Sellheim, R. “Mathāl”. In *Encyclopaedia of Islam*, Samengesteld door C.E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat en W.P. Heinrichs, deel 6. Leiden: Brill, 1991.
- Seyed Gohrab, Asghar. “Manūchihri’s The Raven of Separation: Arabic Poetic Topoi and the Persian Courtly Tradition”. *Iran Namag* 2, nummer 3 (2017): xiv–xxxvi.
- Sharpe, Elizabeth Marie. “Into the Realm of Smokeless Fire: (Qur’an 55:14): A Critical Translation of al-Damīr’s Article on the Jinn from Ḥayāt al-Ḥayawān al-Kubrā”. Proefschrift, University of Arizona, 1992.
- Singer, Samuel. *Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi: Lexicon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*. Berlijn: Walter de Gruyter, 2000.

- Somogyi, Joseph de. "A History of the Caliphate in the Ḥayāt al-ḥayawān of Ad-Damīrī". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 8, nummer 1 (1935): 143–155.
- . "The Interpretation of Dreams in ad-Damīrī's Ḥayāt Al-ḥayawān". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 72, nummer 1 (1940): 1–20.
- . "Ad-Damīrī's Ḥayāt al-ḥayawān: An Arabic Zoological Lexicon". *Osiris* 9 (1950): 33–43.
- . "Medicine in ad-Damīrī's Ḥayāt Al-ḥayawān". *Journal of Semitic Studies* 2, nummer 1 (1957): 62–91.
- . "Magic in ad-Damīrī's Ḥayāt Al-ḥayawān". *Journal of Semitic Studies* 3, nummer 3 (1958): 265–287.
- Steingass, F. *Arabic-English Dictionary*. New Delhi: Cosmo Publications, 1978.
- Stetkevych, Suzanne Pinckney. "The snake in the Tree in Abu al-'Ala' al-Ma'arri's *Epistle of Forgiveness*: Critical Essay and Translation". *Journal of Arabic Literature* 45, nummer 1 (2014): 1–80.
- Strauss, Emanuel. *Dictionary of European Proverbs*. Londen: Routledge, 1994.
- Taylor, Archer. "Problems in the Study of Proverbs". *The Journal of American Folklore* 47, nummer 183 (1934): 1–21.
- Walther, Hans. *Proverbia sententiaeque latinitatis mediæ aevi; Lateinische Sprichwörter und Sentenzen Des Mittelalters in Alphabetischer Anordnung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963.
- Walther, W. "Al-Maydānī, Aḥmad ibn Muḥammad (d. 518/1124)". In *Encyclopedia of Arabic Literature*, Samengesteld door Julie Scott Meisami en Paul Starkey, deel 2. Londen: Routledge, 1998.
- Yūsī, Abū 'Alī al-Ḥasan ibn Ma'sūd al-. *Zahr al-'akam fī al-amthāl wa-l-ḥikam*. Casablanca: Dār al-Thaqāfa, 1981.
- Ziolkowski, Jan M. "Beast Narrative and the Court of Charlemagne". Hoofdstuk 2 in *Talking Animals: Medieval Latin Beast Poetry, 750-1150*, 47–66. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.